

Pattijoen Kastellin jätinkirkon kartoitus ja näytteenotto 2001

SISÄLLYS

ARKISTOTIEDOT	2
ABSTRAKTI	3
JOHDANTO	4
TOIMET KENTÄLLÄ 2001	8
SIITEPÖLYANALYYSI	12
YHTEENVETO	15
KIRJALLISUUSLUETTELO	16
LÖYTÖLUETTELO <i>pois tehty</i>	17
VALOKUVALUETTELO	19
LIITTEET	

CD-ROM: kaivauskertomus, kaivausdiat ja yleiskartta

ARKISTOTIEDOT

PATTIJOKI YLIPÄÄ KASTEELLI [1] ja [6] (KAS-01)

Jätinkirkon ja asuinpaikan kartoitus ja näytteenotto 10.-21.9.2001

Kunta:	Pattijoki
Kylä:	Ylipää
Nimi:	Kastelli
Tila 1:	13:107 Torvinen
Omistaja 1:	Raimo Korpela
Tila 2:	13:286 Oksala
Omistaja 2:	Kaija Impola
Tila 3:	13:452 Kirkkoherran virkatalo
Omistaja 3:	Pattijoen seurakunta
Tila 4:	21:52 Kastellinlinna I
Omistaja 4:	Suomen valtio/Museovirasto
Peruskartta:	2441 11 RELLETTI
Koordinaatit:	x = 7170 40-68 y = 2534 08-30 z = 52,5-60
Löydöt:	KM 33104: 1-15
Kuvadokumentaatio:	Diapositiivit: 48655-48687 MV-kuvat: 123083-123098
Aiemmat tutkimukset:	J.W. Calamnius, kaivaus, 1862 I.J. Ingberg, kartoitus, 1869 E. Löwenmark, tarkastus, 1881 S. Ingman, tarkastus, 1888 J. Ailio ja S. Pälsi, kaivaus, 1920 O. Keskitalo, tarkastus, 1967 P. Purhonen, tarkastus, 1975 P. Kankkunen, kartoitus, 1991 M. Eilola ja S. Sala, näytteenotto ja kartoitus, 2000
Aiemmat löydöt:	KM 7749: 1-16 (kaivauslöytöjä), 19911 ja 32342:1-2 (kvartsi-iskoksia)

ABSTRAKTI

PATTIJOKI YLIPÄÄ KASTEELLI

Pk. 2441 11 RELLETTI

x = 7170 40-68, y = 2534 08-30, z = 52,5-60

Jätinkirkon ja asuinpaikan kartoitus ja näytteenotto

Museovirasto, arkeologian osasto

Kaivausjohtaja: FL Jari Okkonen

Museovirasto suoritti arkeologista kartoitusta ja näytteenottoon keskittyneen pienimuotoisen kaivaustutkimuksen Pattijoen Ylipään Kastellissa syyskuussa 2001. Tutkimuksen johtajana toimi Jari Okkonen. Tutkimuskohde sijaitsee Pattijoen kirkolta noin 10 kilometriä kaakkoon. Kenttätyöt rahoitti Raahen seutukunnan kehittämiskeskus myöntämällä tutkimusta varten rahaa 50 000 mk.

Tutkimuksen tavoitteena oli kartoittaa kohteen kiinteät muinaisjäännökset ja hankkia näytteitä ajoittamista varten. Kastellin alueelta kartoitettiin ympärysvallin lisäksi 46 palokivikumpua, 19 rökkiötä, 6 asumuspainannetta, 2 asuinpaikkavallia, 3 kuoppajäännöstä ja yksi asuinpaikkapinta. Asumuspainanteisiin tehdyistä koekuopista löydettiin pieni pala asbestisekoitteista keramiikkaa, kvartsi-iskoksia ja yksi kvartsiesine. Palokivikumpuihin tehtiin kaksi koeojaa. Toinen koeojista sijaitsi paikoitusalueen reunassa ja toinen kohteen pohjoisosassa. Kummastakin otettiin hiili-, TL- ja OSL-näytteitä. Löytöinä saatiin talteen palanutta luuta, kvartsi-iskoksia ja yksi kvartsiesine.

TL- ja OSL-ajoitukset osoittavat että molemmat palokivikummut ajoittuvat 2500 eKr. Myös hiilestä tehty C14 AMS -ajoitus tukee tätä ajoitusta. Läheisestä Linnakankaasta otetusta turvepalkista voidaan havaita useampia ihmisen toimintaan liitettävissä olevia jälkiä, muun muassa kulttuuri-indikaattorikasvien siitepölyjä ja hiilipartikkeleita. Näiden ajoitus näyttäisi olevan hieman nuorempi – kivikauden loppu ja pronssikauden alku (1880–1220 calBC).

Löydöt: KM 33104: 1-15

Ajoitus: kivikausi

Kaivetun alueen laajuus: 9 m²

Kenttätyöaika: 10.-21.9.2001

Tutkimuskustannukset: Raahen seutukunnan kehittämiskeskus (50 000 mk)

Tutkimusraportti: J. Okkonen 15.10.2003 Museovirasto, arkeologian osasto, topografinen arkisto

JOHDANTO

Museovirasto suoritti arkeologista kartoitusta ja pienimuotoisen kaivaustutkimuksen Pattijoen Ylipään Kastellissa 10.-21.9.2001. Tutkimuksen johtajana toimi FL Jari Okkonen. Muuna työvoimana oli kolme oululaista arkeologian opiskelijaa. Kohde sijaitsee Pattijoen kirkolta noin 10 kilometriä kaakkoon. Kenttätöitä rahoitti Raahen seutukunnan kehittämiskeskus, myöntämällä tutkimusta varten rahaa 50 000 mk.

Pattijoen Kastelli on kivikautinen jätinkirkkokohde, joka sijaitsee Pohjois-Pohjanmaan rannikolla Oulusta noin 60 kilometriä lounaaseen. Ison ympärysvallin lisäksi Kastellissa on 46 palokivikumpua, 19 rökkiötä, 6 asumuspainannetta, 2 asuinpaikkavallia, 3 kuoppajäännostä sekä asuinpaikkapinta. Pääosa kohteesta on noin 3,5 hehtaaria laajalla alueella. Lisäksi muista erillään on kaksi muinaisjäännostä. Kastellilla on pitkä tutkimushistoria alkaen 1800-luvulta. Kohteessa kaivettiin – tosin ilman dokumentointia – jo vuosina 1854–1855. Ensimmäiset karttapiirroukset Kastellista ovat 1860-luvun lopulta (kuva 1).

Calamnius kertoo vuonna 1868 varhaisimmista kaiveluista kohteessa seuraavasti:

”Mutta sekä tämä lattia että itse muurikin kantaa merkkejä kaivamuksista. Minun tietääkseni ovat viimeiseksi sotavuosina 1854-1855 tohtori Ehrström ja postimestari Wallenius täällä tehneet kaivamisia, vaan eivät mitään löytäneet.”¹

Calamnius teki kenttätutkimuksiaan Kastellissa vuonna 1861 ja kirjoitus julkaistiin Suomi-aikakauskirjassa vuonna 1868 nimellä Muinais-tiedustuksia Pohjanperiltä. Siinä Kastellia käsiteltiin seikkaperäisesti ja se liitettiin muihin Pohjanmaan rannikon jätinkirkkoihin. Calamnius kertoo:

”Mutta hupaisemmat kaikkia ovat ne muinaisjätteet, jotka löytyvät Kastellin talon vieressä Pattijoen kylässä, vähän enemmän kuin kaksi peninkulmaa meren rannasta. Virstan päässä Kastellista kohoaa kangasylänne, nimeltä Linnankangas, ja tällä ylännteellä on muinainen kivimuuri, joka nimetään jättiläisten linnaksi elikkä pitäjän jälkeen ”Salosten linnaksi”... Jo ensimmäinen silmäys vakuttaa varmaan, että muuri on varustukseksi rakennettu. Sen todistavat muurin korkeus ja leveys, niin kuin sen luonto ja asema. Sen todistaapi myös linna’n nimitys, joka sille aina annetaan. ...Ylännteeltä näkee merenrantaa ja Braahen kaupunkia. Tännepäin on maa lakeana, niin että helpon havaitsee, että Pohjanlahti ennen maailmassa ulottui ylännteen juuriin asti. Ja tästä ajasta linnoitus lieneekin. Se olisi siis ollut joku merilinna.”²

Calamnius kiinnitti huomiota myös ympärysvallin ulkopuolella sijaitseviin rökkiöihin. Hän kirjoittaa:

¹ Calamnius 1868, 260.

² Calamnius 1868, 258-260.

"Pait tätä linnoitusta säilyttää Linnankangas muitakin muinaisjätteitä. Ylänteen selällä on näet joukko kiviroukkioita, joita kansa kutsuu "jättiläisten haudoiksi". Vaihtelevalla korkeudella kohoavat ne maasta, kulkevat yhdessä rivissä linnoituksen pohjoisella ja eteläisellä puolella, ja ne näyttävät sangen vanhoilta, laskeutuneilta ja hävinneiltä. Nämätkin näyttävät jälkiä edellisistä tutkimuksista, sillä useammat kummut näyttävät hajotetuilta ja muuan avoinkin hauta ammoitti meitä vastaan. Koska meidän tietääksemme ei ole julkisesti annettu mitään tietoa näistä vanhoista tutkimuksista, katsoimme tarpeelliseksi kaivauttaa pari hautaa, saat-taaksemme täten antaa jotakuta tietoa hautojen rakennustavasta ja sisällisestä tilasta."³

Tarkasti Calamnius kertoo tutkimiansa rökkiöiden "sisällisestä tilasta" seuraavasti:

"Ensimmäisellä, joka oli pohjoisin elikkä koillisin linnoituksesta, oli 3 à 4 syllän poikkimittainen ja puolen syllän korkuinen kumpu. Ylinnä kummulla makasi nelikulmainen litteä kivi, kaksi kyynärää pitkä, yhden kyynärän leveä, yhden myös paksu. Tämän ympäri oli kasattu suurempia kiviä. Kun oli kummun päällys, jonka ympäryys oli suuremmista kivistä, kuorittu, alkoi kerros santamaata, pienempiä kiviä seassa, silloin tällöin joku suurempi kivi joukossa. Tällainen kerros piisasi lakkaamatta aina muutamain kyynäräin syvyydelle saakka, jossa ylen suuri kivi kohtasi. Estäen kaikkia yrityksiä päästä syvemmälle. Kun kaivamisella koetimme kiertää tätä kiveä, satuimme savikerrokseen, jota katsoimme haudan pohjaksi, syystä että kerros ihan äkkiä alkoi, eikä näkynyt mitään jälkeä sekaantumisesta tahi koskemisesta...Toisessa haudassa, jonka kumpu poikkimitattuna oli 4 syltää leveä ja 2 kyynärää korkea, olivat kivet suurempia kuin edellisessä. Maa oli jokseenkin samaa laatua kuin siinäkin, mutta tämä oli nähtävästi reikäisempi ja ontervampi. Tätä hautaa kaivatimme me 3 syllän leveään aukkoon, poikkimitaten, ja tunkeuduimme syllän syvyydelle maahan. Kyynärän syvyydeltä löydettiin kiven alta litistetyitä haavan lehtiä, ja toisen verran syvyydeltä palanen koivun kuorta, torven muotoiseksi kierrettynä, jota kaivajat hämmästyneinä viskasivat menemään, arvellen sen olevan "jättiläisten kurkkutorven". Alempana näkyi hiiltä...Muuta merkittävää emme löytäneet, ei luuta eikä metallipalasia. –Luultavasti ovat nämät "jättiläisten haudat" viettävät "jättiläisten linnan" kanssa yhteen."⁴

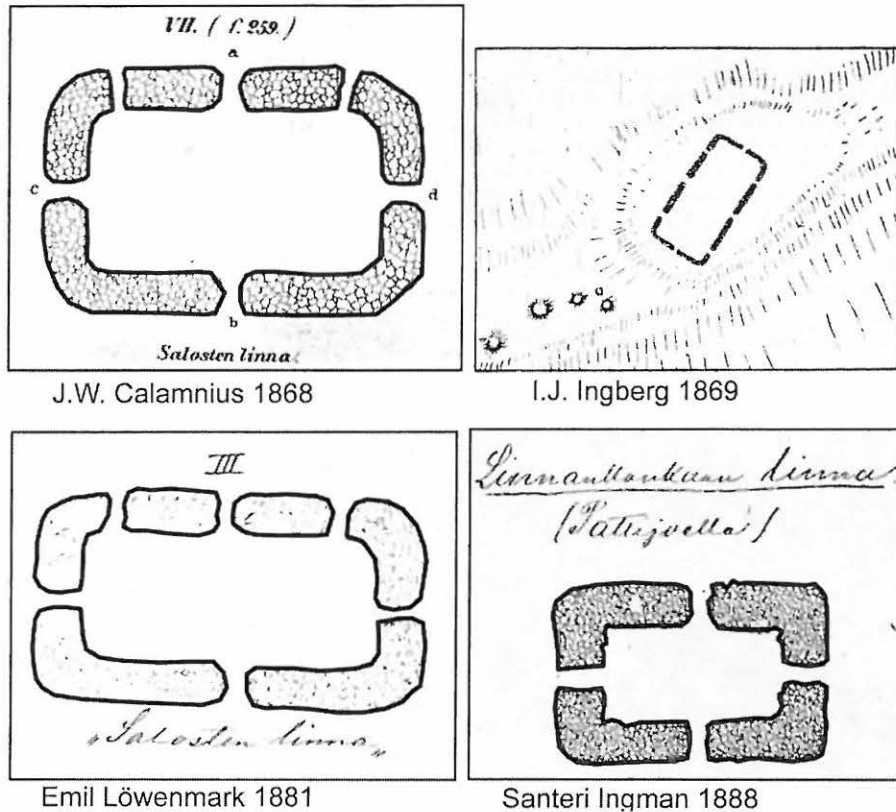
Kuten Calamnius mainitsee, sijaitsevat tutkitut rökkiöt ympärysvallin koillispuolella; niiden nykyiselle ilmiasulle on tyypillistä syvät kuopat.

Kastellista kerrotaan 1880-luvulla tehdyissä Santeri Ingmanin ja Emil Löwenmarkin kihlakuntakertomuksissa. Molemmissa on skemaattinen piirros kehävallista (kuva 1).⁵ Muuten kertomukset perustuvat paljolti Calamniukseen.

³ Calamnius 1868, 261.

⁴ Calamnius 1868, 262.

⁵ Santeri Ingman, Salon kihlakunnan muinaistieteellinen kertomus 1888. MV. ao. ta.; Emil Löwenmark, Salon kihlakunnan kertomus, Erittäin muinaismuistojensa suhteen 1881. MV. ao. ta.

Kuva 1. Varhaisia kuvallisia esityksiä Pattijoen Kastellin jätinkirkosta. Calamniuksen, Löwenmarkin ja Ingmanin piirroksissa ympäröivän reunaviivoja on vahvistettu.

Seuraavan kerran Kastellissa tehtiin kenttätutkimuksia vuonna 1920 Julius Ailion ja Sakari Pälsin toimesta. Ailio oli käynyt Kastellissa aikaisemminkin, mutta ei vielä tuolloin ollut kypsä esittämään omaa entisistä näkemyksistä poikkeavaa selitystään ”jättiläislinna-probleemiin”. Ailio kertoo:

”...Toinen oli Kastellin linna, jolla minä kävin v. 1901, silloin vielä voimatta vapautua siitä auktoriteettiuskosta, että puheenaoleva valli – yksi suurenmoisimpia ja säännöllisimpiä ”jättiläislinnoja” lukuisine lähellä sijaitsevine oletettuine hautaraunioineen – olisi ihmistyötä...Kun sitten pyrki vallalle se mielipide, että ”jättiläislinna” olisivat kivikautisia muinaisjäännöksiä ja kun tämä oletus on ristiriitainen koko sille käsitykselle, minkä minä olen saanut kivikauden kulttuurista, tahdoin saada selvyyttä kysymykseen.”⁶

Kirjoituksesta käy ilmi uudet tutkimukselliset lähtökohdat. Appelgren oli esittänyt hypoteesinsa jätinkirkoista rautakautisina talonperustuksina ja Europaeus oli kaivauksillaan osoittanut, että tarhat kuuluvat kivikaudelle. Myös Tallgren oli yhtynyt Europaeuksen käsitykseen katsoen jätinkirkkojen kuuluvan kivikauden.⁷

⁶ Ailio 1923, 8.

⁷ Europaeus 1913, 90-91; Tallgren 1918, 28; ks. myös Ailio 1923, 6-7.

Ailio ja Pälsi kartoittivat Kastellin alueen ja kaivoivat ympärysvallin sisäpuolista aluetta 30 m² alalta. Löytöinä oli kaksi liuskeesta tehtyä nuolenkärkeä, sekä niin ikään liuskeinen veitsi tai saha, jotka kaikki olivat fragmentaarisia. Lisäksi vallin sisäpuolelta löydettiin reikäkiven teelmän kappale, kaksi iskukiveä, hioin, kvartsinen kaavin, useita kivilaji-iskoksia sekä satoja kvartsi-iskoksia. Löydöt viittasivat kivikauteen. Ailio mainitsee erikseen, ettei kaivauksissa voitu havaita merkkejä ihmisasutuksesta, kuten hiilenpalasia, luun siruja, nokea tai palomaa- ta. Vallia avattiin yhden porttiaukon kohdalta. Huomattiin, etteivät kivet muodostaneet selvää rakennetta, vaan valli vaikutti lajittuneelta – siis geologisesti muodostuneelta.

Myös kaksi vallin pohjoispuolella olevaa kiviröykkiötä tutkittiin. Näistä toinen oli Calamni- uksen aiemmin tutkima rakennelma ja toinen pienempi kumpumainen rakennelma, joka sekin vaikutti luonnon työltä. Mitään hautaukseen viittaavaa ei löydetty. Ailio tulkitsi ympärysvallin geologiseksi rantamuodostelmaksi, jota kivikaudella paikalla oleskelleet pyytäjät ovat käyttä- neet tilapäiseen oleskeluun. Vallissa olevat porttiaukot ovat Ailion mukaan voineet olla ”am- pumakoloja” joista lähellä uiskentelevia lintuja on voitu väijyä. Osa aukoista on voinut syntyä uteliaitten penkomisen seurauksena.⁸

Vuonna 1931 ilmestyneessä Suomen esihistorian yleisesityksessä Tallgren toteaa Ailion esittämän uuden käsityksen jätinkirkkojen luonteesta. Mutta kirjoittaa:

”Ratkaistuna ei kysymystä vielä voi pitää. Joskin jättiläiskirkkojen luonne voisi saada selityk- sen luonnon työstä, on kuitenkin ilmeistä, että niitä on ihmiskäsinkin muodosteltu ja että ne siis ovat muinaismuistoja. Paria kolmea niistä on tutkittu; löydöt ovat kivikautisia.”⁹

Kastellin tutkimukset jatkuivat Museoviraston toimesta vuonna 1991.¹⁰ Ympärysvalli ja sen ulkopuolella olevat röykkiöt kartoitettiin. Lisäksi ympärysvallin eteläpuolella olevassa tien le- vennyksessä havaittu asuinpaikkapinta merkittiin karttaan. Huolimatta kaivauksista ja tutki- muksista, merkittävimmät muinaisjäännökset olivat vielä löytämättä. Jätinkirkkohteisiin liit- tyvät palokivikummut huomattiin ensimmäisen kerran Raahen Kettukankaan kohteen kartoi- tuksen yhteydessä¹¹. Pian tämän jälkeen samanlaisia muinaisjäännöksiä löydettiin myös Kastellissa. Vuonna 2000 tehdyssä pienimuotoisessa tutkimuksessa osa vallin kaakkoispuo-

⁸ Ailio 1923, 8-11.

⁹ Tallgren 1931, 211-213.

¹⁰ Päivi Kankkunen, Kastellin muinaisjäännösalueen kartoitus 1991. MV. ao. ta. Paikka käytiin tarkastamassa 1960- ja 1970- luvuilla. Oiva Keskitalo, tarkastusraportti 1967 ja Paula Purhonen tarkastusraportti 1975. MV. ao. ta.

¹¹ Koivunen - Okkonen 1992, 1-9.

lella olevista palokivikummuista kartoitettiin ja yhdestä kummusta otettiin hiilinäytteitä. Lisäksi ympärysvallin sisä- ja ulkopuolelta otettiin maanäytteitä fosfaattianalyysiin.¹²

TOIMET KENTÄLLÄ 2001

Syksyn 2001 tutkimuksessa tavoitteena oli kartoittaa kohteen kiinteät muinaisjäännökset ja hankkia näytteitä ajoittamista varten. Asumuspainanteisiin tehdyistä koekuopista löydettiin pieni pala asbestisekoitteista keramiikkaa, kvartsi-iskoksia ja yksi kvartsiesine. Kahta palokivikumppua tutkittiin koeojin. Toinen tutkituista jäännöksistä sijaitsi tien levennyksen eli paikoitusalueen reunassa. Muodoltaan soikean kummun poikki kaivettiin 5 x 1 m laaja koeoja 1 (kuva 2). Toinen tutkituista jäännöksistä sijaitsi kohteen pohjoisreunassa. Sen keskiosaan tehtiin 2 x 1 m laaja koeoja 2 (kuva 3). Molempien muinaisjäännösten rakenne hahmottui tutkimuksissa melko samankaltaisena. Pohjoisemmassa koeojassa hiilipitoisen, paljon palaneita kiviä sisältävän kuopan päälle oli kasattu sorasta ja palaneesta kivistä muodostuva kumpu, jossa hiiltä esiintyi niukasti. Enemmälti hiiltä ja nokea oli vasta kummun alaosassa ja sen alapuolisessa kuopassa. Paikoitusalueen reunassa olevan kummun alaosa muodostui paksumasta hiilen ja sirpalekivien sekaisesta kerroksesta (kuva 2). Osa sirpalekivistä oli selvästi hajonnut vasta kummussa eli ne oli kaiketi heitetty kiven ja hiekan sekaiseen kasaan kuumiina. Kummastakin tutkitusta palokivikummuista otettiin hiili-, TL- ja OSL-näytteitä¹³. Löytöinä palokivikummuista saatiin talteen palanutta luuta, kvartsi-iskoksia ja yksi kvartsiesine. Etupäässä kummun keskiosassa esiintyneistä palaneen luun sirpaleista muutamat voitiin tunnistaa hylkeen luuksi.

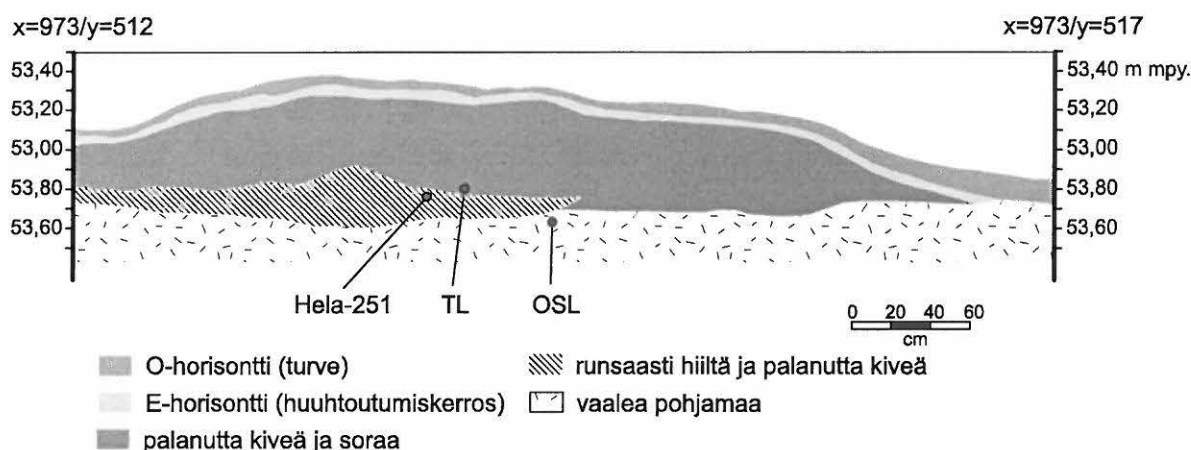
TL- ja OSL-ajoitukset osoittavat, että molemmat palokivikummut ajoittuvat 2500 eKr. Myös hiilestä tehdyt C14 AMS -ajoitus tukevat ajoitusta. Hiiliajoitus antaa edellisiin verrattuna 100–200 vuotta vanhemman tuloksen – tuloksessa on näin mukana puun omaa ikää.¹⁴ Merkittävää on, että molemmat palokivikummut ajoittuvat saman ikäisiksi. Tämä viittaisi siihen, että kohteen kummut ovat tehty melko lyhyen ajanjakson aikana. OSL-ajoitus tehtiin paikoitusalueen viereisestä kummusta otetusta hiekkänäytteestä. Palokivikumpu oli kasattu vaalean

¹² Miska Eilola - Saara-Liina Sala, Pattijoki Kastelli kaivauskertomus 2000. MV. ao. ta. Molemmat hiilinäytteet ajoittuvat rautakaudelle; ensimmäinen 230–540 jKr. ja toinen 40–410 jKr. Myöhempään ajoitustuloksiin nähden tulos vaikuttaa erikoiselta. Kontaminaation mahdollisuus löyhärakenteisessa sorasta ja kivistä koostuvassa kummussa on tietysti olemassa.

¹³ TL=termoluminesenssi ja OSL=optisesti stimuloitu luminesenssi. OSL-menetelmästä ks. <http://www.ees.lanl.gov/Resources/osl/BriefOSL.shtml>.

¹⁴ Eskola - Okkonen - Jungner 2003, 1287-1290. AMS-näytteet Hela-521 paikoitusalueen viereisestä kummusta, C14-ikä 4185 ±60, ajoittuu 2890–2670 calBC ja Hela-522 pohjoisreunan kummusta, C14-ikä 4125 ±70, ajoittuu 2870–2580 calBC. TL ja OSL-ajoitusten virhemarginaali on noin ±100 vuotta.

rantahiekan päälle. Analyysillä pystyttiin selvittämään peittymisen ajankohta eli se tilanne, jolloin auringon valon vaikutus hiekkaan on päättynyt.¹⁵

Kuva 2. Pattijoen Kastellissa tutkittiin vuonna 2001 kahta palokivikumpua. Kuvassa paikoitusalueen vieressä sijaitsevan kummun leikkauspiirros sekä C14-, TL- ja OSL-näytteiden sijainti koeajan 1 seinämässä.

Ehkä mielenkiintoisin löytö on rinteän pohjoisemman ison asumuspainanteen pohjaan tehdystä koekuopasta esiin tulleet asbestisekoitteen saviastian kappale. Kyseessä on ohutseinämäisestä astiasta peräisin oleva pala, jonka tekstuuri viittaa Pöljän keramiikkaan – vaikka muitakaan asbestisekoitteen keramiikkatyyppä ei voi sulkea pois¹⁶.

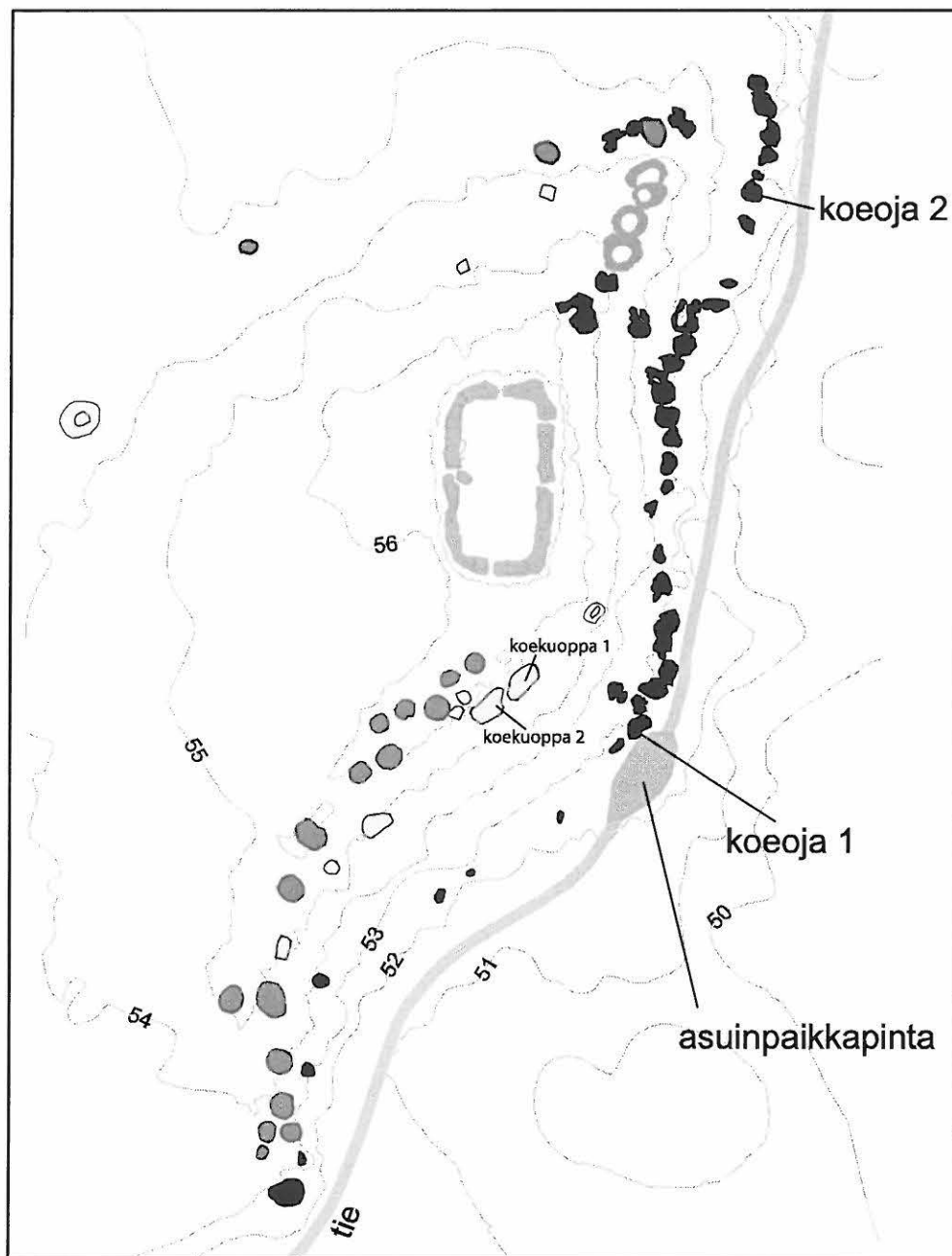
Näyttäisi siltä, että Ailion edellyttämät vankan asutuksen merkit löytyvät ympärysvallin ulkopuolelta, josta on havaittu hiiltä, nokea ja palanutta luuta sekä asumuksen pohjia. Ailion perusteluille asumismerkkien puuttumisesta ei näin löydy tukea. Myös Ailion väite siitä, että vallin harja olisi joka sivulla yhtä korkea, ei tarkasti ottaen pidä paikkaansa. ”Kivikauden ihmiseltä ei toki voida odottaa vatupassin käyttöä”¹⁷, hän kirjoitti. Valli kuitenkin on varsin epätasainen (kuva 4). Keskiosan tasaisuuteen Ailio ei kiinnittänyt huomiota¹⁸, kuin ei myöskään molemmissa päädyissä porttiaukkojen ulkopuolelle näkyviin kohoumiin. Ilmeistä on, että rakennelman pohjana on rantamuodostuma, kuten Ailio havaitsi, mutta hän ei kiinnitä huomiota ihmisen toimesta syntyneisiin piirteisiin. Valli on muokattu ihmisen toimesta ja keskusosaa on raivattu kivettömäksi. Tallgrenin tulkinta vallin syntymisestä lienee lähempänä oikeaa.

¹⁵ Eskola - Okkonen - Jungner 2003, 1287-1290.

¹⁶ KM33104:14.

¹⁷ Ailio 1923, 9.

¹⁸ Nykyiseen tasaisuuteen ovat varmaankin vaikuttaneet myös paikalla tehdyt kaivaukset.

0 20 40 60 80 100
m

○ asumuspainanne

⊗ tutkittu röykkiö

⊙ asuinpaikkavalli

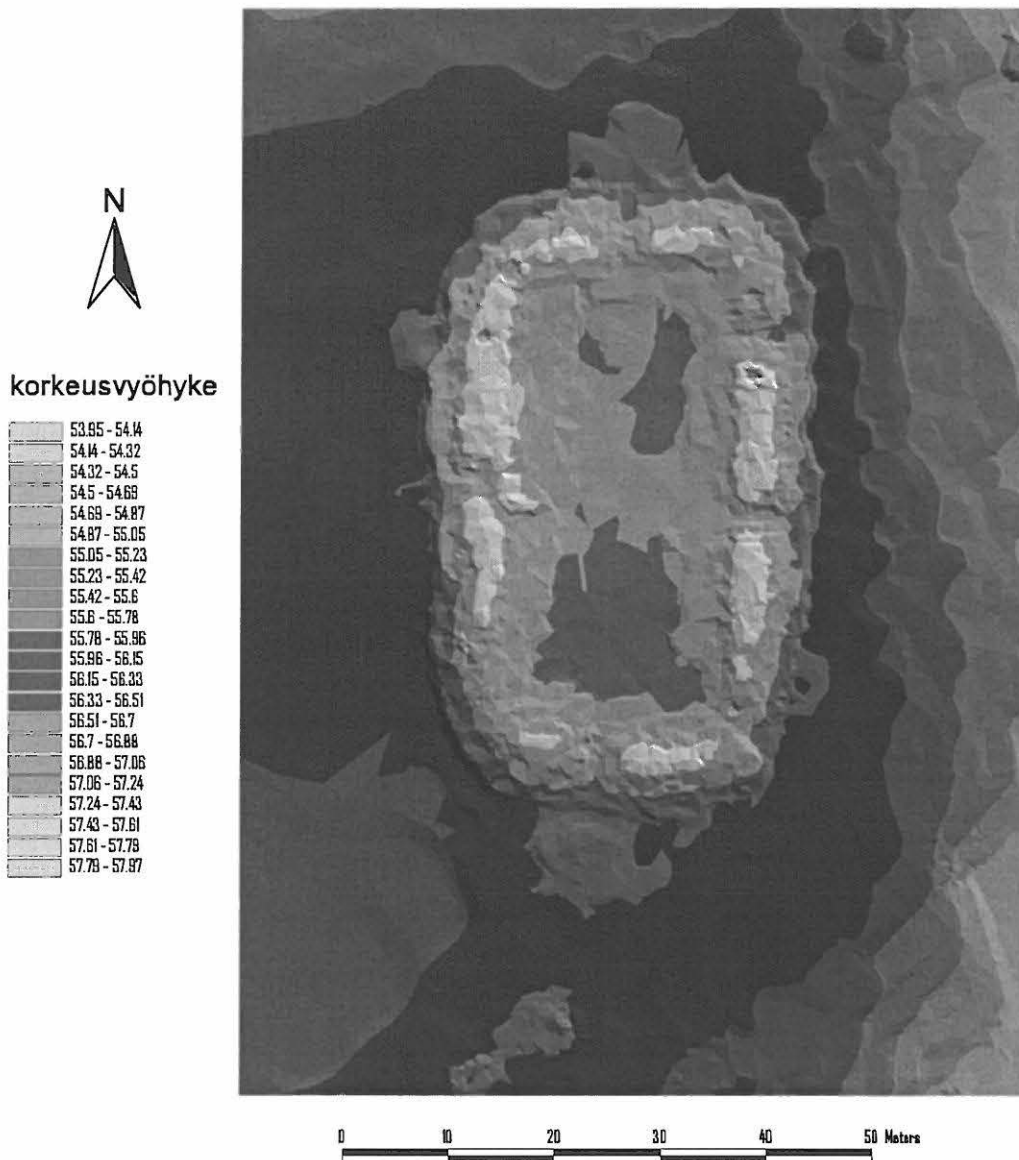
● röykkiö

■ palokivikumpu

○ kuoppajäännös

Kuva 3. Vuoden 2001 kartoitukseen perustuva yleiskartta Pattijoen Kastellista.

Kuva 4. Takymetrimittauksiin perustuva pintamalli Kastellin isosta ympärystävällä.

On huomioitava, että ympärystävällä on kaiveltu aikojen kuluessa ja itävallin porttiaukoista yksi voi olla myöhemmin tehty. Kaakkoisnurkassa on matala notkelma, jonka Calamnius, Ingberg ja Löwenmark ovat tulkinneet portiksi. Länsiseinällä olevan porttiaukon edessä sisäpuolella on ilmeisen tuore kivikasa (kuva 4). Vallin pohjoispuolella tutkitut rökkiöt koostuvat sekä palaneista että palamattomista kivistä. Niiden nykyinen ulkomuoto on ilmeisesti kaivauksien kautta syntynyt. Palokivikumpuihin viittäisi Calamniuksen havainto hiillistä "haudan" pohjalla. Pohjoisosan rökkiöille on tyypillistä maansekaisuus, mikä voi johtua myös paikalla tehdyistä kaivauksista.

Palokivikumpuja tunnetaan toistaiseksi Kastellin lisäksi vain kahdesta muusta jätinkirkko-kohteesta; nämä ovat Raahen Kettukangas ja Pedersören Jäknäbacken. Kettukankaalla niitä on kuusitoista ja Jäknäbackenilla yhteensä kuusi. Muinaiseen rantavaiheeseen liitettäviä sirpalekivikumpuja on tutkittu myös Etelä-Pohjanmaalla Närpiössä ja Ahvenanmaalla Kökarissa¹⁹. Vuonna 1996 Raahen Kettukankaalla kaivettiin yksi palokivikumpu, joka ajoittuu kahden C14-näytteen perusteella muutamia satoja vuosia vanhemmaksi kuin Kastellin kummut.²⁰ Kaikissa kolmessa jätinkirkko-kohteessa palokivikummut ovat rinteessä muita muinaisjäänöksiä alempana korkeuskäyrien suuntaisena jonomaisena muodostelmana. Ajoitusten perusteella näyttäisi siltä, että ne ovat sijainneet lähimpänä muinaista rantaviivaa. Kastellin tapauksessa kumpu oli tehty avoimelle rantavoimien ja ilmeisesti myös ihmisen toiminnan vuoksi kasvillisuudesta vapaalle rantahiekalle²¹.

Palokivikummut ovat oletettavasti syntyneet hylkeenrasvan prosessoinnissa²², mutta tarkemman kuvan saamiseksi useampia kumpuja pitäisi kaivaa ja ajoittaa. Selvää on, ettei Kastellin kumpuja ole rakennettu, vaan ne ovat muodostuneet palaneen kiven ja ilmeisesti myös soran kasaamisesta rannan tuntumaan. Rannan myötäinen sijoittuminen antaa myös aiheen olettaa, että vedellä lienee ollut tärkeä merkitys siinä toiminnassa, jossa kummut ovat muodostuneet. Ympärysvallin eteläpuolella sijaitsevat kaksi peräkkäistä asumuspainannetta ja niiden koekuopista havaitut löydöt eli kvartsiesine, -iskokset ja saviastian kappale osoittavat, että Kastellissa on asuttu pysyväisluontoisesti. Vastaavan kaltaisia peräkkäisiä rakennuksia tunnetaan Pohjois-Pohjanmaalta muun muassa Haukiputaalta ja Yli-Listä.²³

SIITEPÖLYANALYYSI

Linnarämeen keskeltä noin 160 m muinaisjäännösalueen pohjoispäästä itään otettiin turve-monoliittinäyte siitepölyanalyysiä varten. Pyrkimyksenä oli tarkastella alueen paleoekologiaa ja ihmisen vaikutusta kasvillisuuden kehitykseen. Kysymyksen kannalta relevantit kohdat turvepalkissa sattuvat sen alaosaan 77–94 cm kohdalle²⁴. Ihmisen toiminta Linnarämeen turvekerrostumissa näkyy hiilipartikkeleiden runsastumisena ja samanaikaisina kulttuuri-indikaattorikasvien esiintymisenä (kuva 5). Näytteen hiilikonsentraatiot erottuvat selvästi kohonneina syvyyksien 77–94 cm välillä. Samoihin turvekerrokseen liittyvät erilaisten seuralaiskasvien pölyt. Näitä kulttuuri-indikaattoreita ovat muun muassa savikkakasvit (*Chenopo-*

¹⁹ Erik Norberg, Närpiö Dahlshagen kaivauskertomus 1994. MV. ao. ta.; Núñez - Gustavsson 1997, 233-244.

²⁰ Hel-4032 C14-ikä 4520 ±110, 3360–3040 calBC ja Hel-4033 C14-ikä 4280 ±120, 3060–2690 calBC. Forss 1998, 44-55.

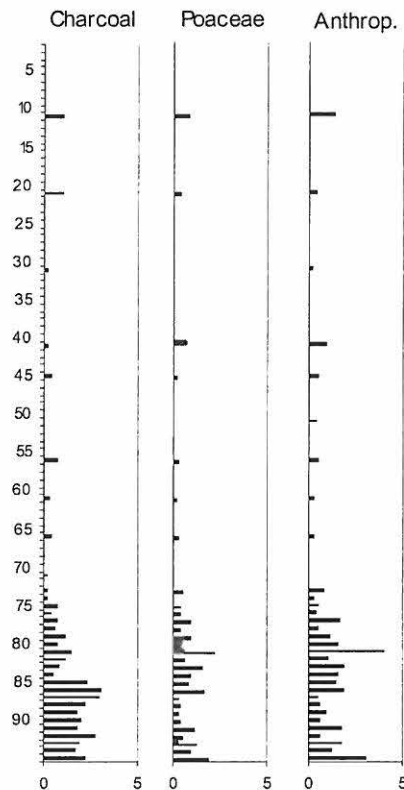
²¹ Eskola - Okkonen - Jungner 2003, 1287-1290.

²² Núñez - Gustavsson 1997, 233-244, ks. myös Núñez - Okkonen - Gustavsson 1997, 29-36.

²³ Ks. esim. Jari Okkonen, Haukipudas Isomaa tarkastusraportti 1995. MV. ao. ta.; Patrik Franzen, Heli Heinäaho, Mari Mäki-Petäys, Yli-Ii 56 Voima-Kuusela kaivauskertomus 1998. MV. ao. ta.

²⁴ Turvepalkista on laskettu siitepölyt eri syvyyksistä seuraavasti: syvyys 72–94 cm sentin välein, syvyys 40–72 cm viiden sentin välein ja 10–40 cm 10 cm välein.

diaceae), horsmat (*Epilobium*), voikukat (*Taraxacum*), piiskut (*Solidago*), niittyleinikit (*Ranunculus acris*), ja kohokkikasvit (*Caryophyllaceae*). Myös heinäkasvien (*Poaceae*) runsastuminen käy yksiin voimakkaamman hiilen esiintymisen kanssa.²⁵

Kuva 5. Ihmisen vaikutus Kastellin alueen kasvillisuuden kehityksessä. Hiilen (*Charcoal*), ihmisen seurauskasvien (*Anthrop.*) ja heinien (*Poaceae*) prosentuaaliset jakaumat Linnarämeen turvenäytteessä. I

Hiilen ja kulttuuri-indikaattoreiden kanssa samaan aikaan esiintyvät isot heinäkasvien pölyt voivat liittyä nekin ihmisen toimintaan Kastellin alueella, mutta osaselityksenä niille kuitenkin voivat olla maatuvan merenrannan ranta- tai villivehänäkaskuvustot (*Leymus*). Myös rannoilla kasvava ojasorsimo (*Glyseria fluitans*) voi tulla kysymykseen. Kulttuuri-indikaattoreiden ja hiilen kohonneet määrät käyvät yksiin myös rantavaihetta indikoivien kasvien pölyjen esiintymisen kanssa. Rantavaiheeseen liittyvistä kasveista on tunnistettu vesikasvi vita (*Potamogeton*) ja rantaniityillä viihtyvä virmajuuri (*Valeriana*). Myös lepän (*Alnus*) ja putkilokasvien (*Apiaceae*) pölyjen suurempi esiintyminen näytepalkin alaosassa liittyy merenrantavaiheeseen. Kulttuuri-indikaattoreiden ja merenrantaa merkkävien kasvien pölyjen esiintyminen

²⁵ Siitepölyanalyysissä käytetty pölytyyppi ei välttämättä ole sama kuin kasvin suku. Pölytyyppi on käsitteenä laajempi. Määritykset teki FM Hannu Panttila Oulun yliopiston geologian laitokselta.

samoissa turvekerroksissa viittaisi siihen, että ihmisen vaikutus alueen kasvillisuuteen on tapahtunut joko rantavaiheessa tai vähän sen jälkeen.

0 5 10 15 20 Kilometers

- jätinkirkko
- asuinpaikkakohde
- röykkiökohde

Kuva 6. Pattijoen Kastellin naapurikohteet ja 2500 eKr. ajoittuva rantapinta. Korkeusmalli © Maanmittauslaitos lupanro 49/MYY/03.

Miten nuo ihmisen varhaisesta toiminnasta kertovat kerrokset ajoittuvat? Turvepalkista tehtyjen C14-ajoitusten mukaan vanhempi vaihe ajoittuisi 1880–1630 eKr. ja nuorempi ylempi vaihe 1400–1220 eKr.²⁶ Ajoitustulokset ovat yllättäviä, sillä ne eivät lainkaan korreloi kahdesta palokivikummusta kahdella eri ajoitusmenetelmällä saatujen tulosten kanssa. Toisaalta Kastellin kohdetta ja erityisesti Linnarämeen ympäristöä on tutkittu vähän ja tulevat arkeologiset ja paleoekologiset tutkimukset voivat selvittää asiaa. Joka tapauksessa siitepölytutkimuksen perusteella näyttäisi siltä, että ihminen on vaikuttanut kasvillisuuteen Kastellin jätinkirkon ympäristössä kivikauden lopussa ja pronssikauden alussa.

YHTEENVETO

Kastelli kuuluu Raahen alueen jätinkirkkokeskittymään, jossa lähimmät naapurikohteet ovat Kiviojankankaan vaillinaisen kehävallin omaava kohde noin kilometrin päässä lounaassa ja Pikkuliekokangas 1,4 kilometrin päässä itä–koillisessa. Kun tarkastellaan Raahen keskittymän jätinkirkkojen ja röykkiöiden levintää 2500 eKr. muinaisrantatilanteessa, voidaan havaita kolme alueellista keskittymää (kuva 6). Pohjoisimmassa on neljä jätinkirkkoa ja muissa kaksi. Mitä ilmeisimmin levintä peilaa kivikauden yhteisöjen sosiaalista rakennetta ja maankäyttöä. Jätinkirkot liittyvät Pohjanmaan rannikon yhteisöjen sosioekonomiseen ja kulttuuriseen kehitykseen kivikauden loppupuolella. Ne, Kastellin kohde mukaan luettuna, liittyvät rituaalisen ja sosiaalisen kompleksisuuden nousuun rannikon yhteisöissä. Vaikka erityisesti ajoituksesta ja jätinkirkkokohteiden muista muinaisjännöksistä onkin kertynyt paljon tietoa, ei jätinkirkko-ongelmaa voi pitää läheskään selvitettyinä.

Oulussa 15.10.2003

FL Jari Okkonen

²⁶ Palkista 95 cm syvyydeltä otettu näyte Hela-574 C14-ikä 3435 ±70 ja 77 cm syvyydeltä otettu näyte Hela-573 C14-ikä 3055 ±50. Kalibrointi Stuiver - Reimer 1993, 215-230.

KIRJALLISUUSLUETTELO

Käsikirjoitukset, inventointi- ja kaivauskertomukset

MUSEOVIRASTO (MV.) Arkeologian osasto (ao.), topografinen arkisto (ta.)

- Eilola, Miska - Sala, Saara-Liina Pattijoki Kastelli kaivauskertomus 2000.
Franzen, Patrik - Heinäaho, Heli - Mäki-Petäys, Mari Yli-li 56 Voima-Kuusela kaivaus-kertomus 1998.
Ingman, Santeri Salon kihlakunnan muinaistieteellinen kertomus 1888.
Kankkunen, Päivi Kastellin muinaisjäännösalueen kartoitus 1991.
Löwenmark, Emil Salon kihlakunnan kertomus, Erittäin muinaismuistojen suhteen 1881.
Norberg, Erik Närpiö Dahlskogen kaivauskertomus 1994.

Painetut lähteet

- Ailio 1923 Julius Ailio, Ovatko Pohjanmaan "jättiläislinnat" muinaisjäännöksiä? Suomen Museo XXIX 1922. Helsinki 1923.
Calamnius 1868 J. W. Calamnius, Muinais-tiedustuksia Pohjan periltä. Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista. Toinen jakso. 7 osa. Helsinki 1868.
Europaeus 1913 Aarne Europaeus, Paavolan pitäjän "jättiläiskirkot". Suomen Museo XX. 1913.
Eskola - Okkonen - Jungner 2003 K. O. Eskola, J. Okkonen, H. Jungner, Luminescence dating of a coastal Stone Age dwelling place in northern Finland. Quaternary Science Reviews Volume 22, Issue 10-13, 2003.
Forss 1991 Aulis Forss, Eräitä huomioita Pohjois-Pohjanmaan jätinkirkoista 1970- ja 1980-luvuilla tehtyjen tutkimusten valossa. Faravid 15. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja. Jyväskylä 1991.
Forss 1998 Aulis Forss, Raahen Kettukankaan palokivikummut vuoden 1996 tutkimuksen valossa. Scripta Historica 27. Jyväskylä 1998.
Koivunen - Okkonen 1992 Pentti Koivunen, Jari Okkonen, Raahen Kettukankaan muinaisjäännösalue. Arkeologian tutkimusraportti 4, Oulun yliopisto, historian laitos. Oulu 1992.
Núñez - Gustavsson 1997 Milton Núñez, Kenneth Gustavsson, Prehistoric man and ice conditions in the Åland archipelago 7000–1500 years ago. Pact 50, III.1, 1996.
Tallgren 1918 A. M. Tallgren, Suomen esihistorialliset ja ajaltaan epämääräiset kiinteät muinaisjäännökset. Helsinki 1918.
Tallgren 1931 A. M. Tallgren, Suomen muinaisuus. Suomen historia I. Porvoo 1931.

VALOKUVALUETTELO

Kaivauksen yhteydessä otetut valokuvat ovat dioja ja MV-kuvia. Diat löytyvät kaivausraportin liitteen muodostavalta CD-ROMilta ja ne on luetteloitu Museoviraston numeroilla 48655-48687. MV-kuvien negatiivit on arkistoitu Museoviraston negatiiviarkistoon numeroilla F:123083-123098. Kuvaussuunnat /400 gon (yksi gooni on täyden ympyrän yksi neljäsosasosa). Kuvaaja: Jari Okkonen.

Diat

- 48655 Palokivikumpu 1 ennen toimia. Kuvaussuunta 100 gon.
- 48656 Palokivikumpu 1 ennen toimia. Kuvaussuunta 100 gon.
- 48657 Palokivikumpu 1 ennen toimia. Kuvaussuunta 0 gon.
- 48658 Palokivikumpu 1, pintaturve poistettuna. Kuvaussuunta 0 gon.
- 48659 Palokivikumpu 1, pintaturve poistettuna. Kuvaussuunta 100 gon.
- 48660 Palokivikumpu 1, taso 1. Kuvaussuunta 100 gon.
- 48661 Palokivikumpu 1, taso 1. Kuvaussuunta 100 gon.
- 48662 Palokivikumpu 1, taso 1. Kuvaussuunta 300 gon.
- 48663 Näkymä asuinpainanteisiin, koeruutu A edessä ja koeruutu B takana. Kuvaussuunta 50 gon.
- 48664 Koeruutu A, pintaturve poistettuna. Kuvaussuunta 0 gon.
- 48665 Koeruutu B, pintaturve poistettuna. Kuvaussuunta 0 gon.
- 48666 Palokivikumpu 2, pintaturve poistettuna. Kuvaussuunta 350 gon.
- 48667 Koeruutu B, taso 1, huuhtotumiskerros poistettuna. Kuvaussuunta 0 gon.
- 48668 Koeruutu A, pintaturve poistettuna, palaneita kiviä esillä. Kuvaussuunta 0 gon.
- 48669 Palokivikumpu 1, taso 2. Kuvaussuunta 100 gon.
- 48670 Palokivikumpu 1, taso 2. Kuvaussuunta 100 gon.
- 48671 Palokivikumpu 1, taso 3. Kuvaussuunta 0 gon.
- 48672 Palokivikumpu 1, taso 3. Keskiosan hiilialue näkyvissä. Kuvaussuunta 0 gon.
- 48673 Palokivikumpu 1, taso 4. Kuvaussuunta 100 gon.
- 48674 Palokivikumpu 1, taso 4. Kuvaussuunta 300 gon.
- 48675 Palokivikumpu 1, taso 4. Länsipää. Kuvaussuunta 0 gon.
- 48676 Palokivikumpu 1, taso 4. Länsipään leikkaus. Kuvaussuunta 300 gon.
- 48677 Palokivikumpu 1, taso 4. Pohjoisreunan leikkaus. Kuvaussuunta 0 gon.

- 48678 Palokivikumpu 1, taso 5. Kuvaussuunta 300 gon.
- 48679 Palokivikumpu 1, taso 5. Eteläreunan leikkaus. Kuvaussuunta 200 gon.
- 48680 Palokivikumpu 2, taso 1. Kuvaussuunta 150 gon.
- 48681 Palokivikumpu 1, yleiskuva. Kuvaussuunta 0 gon.
- 48682 Palokivikumpu 1, yleiskuva. Kuvaussuunta 350 gon.
- 48683 Palokivikumpu 1, työkuva, Mikko Hietala ottaa maanäytettä. Kuvaussuunta 300 gon.
- 48684 Palokivikumpu 2, taso 2. Kuvaussuunta 150 gon.
- 48685 Palokivikumpu 2, taso 2. Kuvaussuunta 50 gon.
- 48686 Palokivikumpu 2, taso 3. Hiilikerrokset. Kuvaussuunta 150 gon.
- 48687 Palokivikumpu 2, yleiskuva. Kuvaussuunta 0 gon.

MV-kuvat

- 123083 Palokivikumpu 1, ennen toimia. Kuvaussuunta 100 gon.
- 123084 Palokivikumpu 1, ennen toimia. Kuvaussuunta 100 gon.
- 123085 Palokivikumpu 1, ennen toimia. Kuvaussuunta 0 gon.
- 123086 Palokivikumpu 1, pintaturve poistettuna. Kuvaussuunta 0 gon.
- 123087 Palokivikumpu 1, pintaturve poistettuna. Kuvaussuunta 100 gon.
- 123088 Palokivikumpu 1, taso 1. Kuvaussuunta 100 gon.
- 123089 Palokivikumpu 1, taso 1. Kuvaussuunta 300 gon.
- 123090 Koeruutu A, pintaturve poistettuna. Kuvaussuunta 0 gon.
- 123091 Koeruutu B, pintaturve poistettuna. Kuvaussuunta 0 gon.
- 123092 Palokivikumpu 2, pintaturve poistettuna. Kuvaussuunta 350 gon.
- 123093 Koeruutu B, taso 1, huuhtotumiskerros poistettuna. Kuvaussuunta 0 gon.
- 123094 Koeruutu A, pintaturve poistettuna, palaneita kiviä esillä. Kuvaussuunta 0 gon.
- 123095 Palokivikumpu 1, taso 2. Kuvaussuunta 100 gon.
- 123096 Palokivikumpu 1, taso 2. Kuvaussuunta 100 gon.
- 123097 Palokivikumpu 1, yleiskuva. Kuvaussuunta 0 gon
- 123098 Palokivikumpu 2, yleiskuva. Kuvaussuunta 0 gon.